

A Cselekvés Iskolája

PEDAGÓGIAI FOLYÓIRAT

Kiadja az állami polgári iskolai tanárképző főiskola gyakorló iskolájának
tanári testülete

Felelős szerkesztő: KRATOFIL DEZSŐ

Megjelenik évenként 5 kettős számban. Előfizetési díj egy évre 12 pengő.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Boldogasszony-sugárút 8. szám.

Nevelés és gyakorlati lélektan.

(Tizedik közlemény)

A tekintély.

1. Valamint a büntetésnek és a jutalmazásnak, épügy a tekintélynek is a társadalom és az egyéni lelki életében van a gyökere. A tekintélynek eredetét a *félelemben* és a *mágiában* kell keresnünk. Az emberiség legrégibű történetében egyes kiemelkedő személyek tekintélyüket bizonyára részint a saját testi erejüknek és felsőbbiségüknek köszönhatték, részint pedig annak a *hiedelemnek*, hogy bennük valami *mágikus* erő van, vagyis oly erő, mely a természet rendes folyamatán és erőin túl, mintegy a természet felett áll, mellyel varázslatot tudnak űzni egyesek és melyeknél fogva mindaz, amit tesznek, valamilyen rendkívüli jelleget ölt s megfellebbezhetetlen. A kezdetleges ember a testi és a mágikus erő egyesülését bizonyára a törzsfőben tisztelte s neki feltétlen engedelmisséggel és tisztelettel adózott. Ebben az engedelmisségben és tiszteletben a félelem adta meg az alapelemet és a mai emberben is ugyanez az alaprugó tevékeny akkor, mikor benne észszerűvé válik és átszellemített alakot ölt a tekintély tisztelete. A tekintélyből és az engedelmisségből ez a *félelmi* mozzanat sohasem fog hiányozni. Goethe szava szerint a nevelésnek egyik legfontosabb mozzanata a „tisztelet” (Erfurcht), melynek a növendékben ki kell alakulnia és a német szóban a félelem gyöke világosan benne foglaltatik. *A tekintély oly felsőbbrendű erő és hatalom, mely bennünk félelmet, tiszteletet s engedelmisséget kelt, — vagy amelynek ilyen viselkedésekkel tartozunk.*

Ez a felsőbbiség és hatalom az emberiség történetében eleinte a *fizikai* és *mágikus* erő és hatalom alapján nyugodott, mely a meghódolást, az engedelmisséget kényszerrel és megtorlással ki tudta a maga számára erőszakolni. Az emberiség mai társadalmában a tekintélyt már inkább *erkölcsi* és *szellemi felsőbbiségnek* fogjuk ugyan fel, anélkül azonban, hogy az *irracionális kényszer* mozzanata a tekintélyből kiveszett volna. Azt is mondhatnók,

hogyan amint az emberiség fejlődik, a tekintély fogalma annál inkább *személytelenné és szellemivé válik*. A tekintélynek legátiszelleműbb és elméletileg „legtisztább” esete az, amikor egy személytelen eszme, vagy törvény, — vagy ezeknek legvégső, legfelsőbbrendű személyi megtestesülése (Isten) — hívja ki az engedelmisséget, a hódolatot.

Ami a tekintéllyel szemben álló partnert illeti, ennek lelkében az eredeti félelem indítéka még másokkal is összeszővődhetik (mint a növendék minden viselkedésében, mely általában összetett jellegű és többoldalról egyszerre determinálódik). Ilyen egyéb indítékok még: a tekintélyes egyénnel szemben érzett *barátság, szimpátia, bizalom, hit* stb., vagy ezek ellenkezői; — de származhat az engedelmeskedés egyszerűen az *alkalmazkodás, alárendelődés* hajlamaiból, az *önállólanságból, szuggesztibilitásból, szervilizmusból* is stb.

2. A második fontos kérdés, mellyel a neveléslélektannak a tekintéllyel kapcsolatban foglalkoznia kell: *hogyan fejlődik és alakul, változik a gyermekkoron át és a serdülés korában a növendék engedelmissége?* — A gyermekkor, a 10. életévig e tekintetben egységes képet mutat: benne a tekintély uralma teljes és egyedülvaló, leszámítva a „dackorszakot” és az esetleges helytelen nevelés okozta egyenetlenségeket és zavarokat; a gyermek e korban fel sem veti az engedelmisség problémáját, általában gyakorlatilag sem, még kevésbé gondolatban és elméletben. A 10. életév körül azonban már mutatkoznak benne az önállósodás bizonyos jelei s a gyermek csakhamar felteszi önmagának a kérdést: *miért* kell engedelmeskedni? A gyermekek a serdülést közvetlenül megelőző időben arra a kérdésre: „*miért* kell engedelmeskednünk?” a következő válaszokat adják: sokan *hasznossági* jellegű (utilitárius) választ adnak (pl.: azért kell engedelmeskednünk, mert az engedetlen gyermeket megbüntetik); mások a *rend* indítékára hivatkoznak (engedelmisség nélkül nincs rend, nincs meg az együttélés lehetősége a társadalomban); sokan említik a tekintély *felelősségét* is. Mindezen megokolások a környezet hatásaitól függenek. A *fejlődés irányvonala* a következő: a gyermek halad a „vak”, vagyis értelemmel nem elemzett, kritika nélküli, külsőleges, a tekintély erejében és felsőbbségében határtalan bizalommal megnyugvó engedelmisség fokától — az értékek belátásán és tiszteletén nyugvó, értelmes, kritikai engedelmisség és tisztelet felé, mely inkább a szellemi és erkölcsi tekintély uralmát kívánja, mintsem a pusztá fizikai, vagy társadalmi állásból eredő tekintélyét. Az ifjúkor kezdetét a túlzó önérvényesítés hajlama, bizonyos radikalizmus, szkepticizmus és bíráló racionalizmus jellemzik s így bizonyos ellenkezés mindennemű tekintéllyel szemben, — de ez csak átmeneti jellegű jelenség.

3. Ezzel a kérdéssel összefügg a *tekintély egyes fajainak megkülönböztetése* is. A gyermek előtt minden tekintély egyforma, egységes és egyetlen, ő még alig különböztet a tekintélyek között s „globálisan” egybefoglalja őket viselkedéseiben. Az ifjúkorban azonban megszűnik ez a globális differenciálatlanság és egyre több és élesebb határvonal válik érezhetővé. Az ifjúkorban már megkülönböztetéseket találunk a valódi és az álte tekintély, az erkölcsi szellemi tekintély s a pusztá erőfölleten alapuló tekintély között; ezekhez járul a hivatali tekintély elválasztása az életkornak a szülőknek járó

tekintélytől, stb. Az ifjúkornak egyik legnagyobb kérdésévé válik ilyenformán a különböző tekintélyek létjoga és érvényesülési joga, a mindenkor elevenen élő, de leginkább az ifjúkor viharos korszakában középponti helyet elfoglaló egyéni szabadságnak érzésével és igényeivel szemben. A forrongásnak és tisztulásnak eme korszakában az ifjú hajlamos arra, hogy az idősebbek hagyományos elveit és panaszait önzésnek és maradiságnak fogja fel. Az ifjúkorban mindig kiéleződik a nemzedékek, az „apák és fiúk“ ellentéte, — ma talán jobban, mint valaha, — s az ifjúság úgy érzi, hogy a tekintélyi elvnek folytonos követelése, a mai nemzedéknek korholása ezen elv lábbaltiprása miatt nem egyéb, mint a felnőtt társadalom önző védekezése a feltörekvő új eszmék, új világ és új nemzedék ellen. Az ifjúkorban arra is hajlunk, hogy a felnőttek társadalmában észrevegyük: rendszerint azok követelnek tekintélyt sajátmaguk számára, akik természetes úton, vagyis valódi erkölcsi és szellemi felsőbbségükkel azt kivívni nem tudják. Ha a tekintély különböző fajai között helyesen látjuk a különbségeket, és el tudjuk választani egymástól a szükségeset és a lényegtelenet, nem lehet kétséges, hogy az ifjúságra nagyobb hatással lehetünk, mint, ha egyformán megköveteljük a tekintélytiszteletet és engedelmisséget az életkor és az erkölcsi nagyság, — a hivatal és a szellem felsőbbsege számára. Mivel az ifjúkor különösen fogékony a tekintély ezen fajai között való éles és finom megkülönböztetésre, világos, hogy aránylag nem nehéz világossá tenni előtte a valódi tekintély szükséges és nélkülözhetetlen voltát. Ehhez azonban már észszerű megokolásra van szükség.

A fentebbi elemzésekből a *nevelői gyakorlat* számára a következő elveket vonhatjuk le:

a) A tekintély fogalma mind a korról, testi erővel és fejlettséggel együttjáró *fizikai*, mind pedig a *társadalmi helyzettel* kapcsolatos, továbbá a kiváló *erkölcsi* és szellemi tulajdonságokban alapuló felsőbbséget magában foglalja. A fizikai felsőbbségen nyugvó tekintély természetesen inkább a gyermekkorban érvényesül, míg az ifjúkor végén az erkölcsi tekintély válik a nevelés hathatós tényezőjévé. A *valódi* tekintéllynél a fizikai sajátosságok hiányozhatnak is, vagy esetleg háttérbe szorulhatnak, mert ezek érvényesülésének végső alapja sem lehet más, mint a nevelő erkölcsi és szellemi felsőbbsege.

b) A nevelésben nem elegendő egyszerűen igényelni, követelni és reklamálni a tekintélytiszteletet, és annak hiánya miatt — sokszor erőtllenül, nevetségesen és ügyetlenül — panaszokban önteni ki a trónfosztott tekintélyi elv miatti elkeseredésünket, hanem meg kell teremteni a nevelőkben a *valódi tekintély lélektani alapjait*. Az igazi tekintélyt jellemzi a nyugodt és megfontolt biztosság; a valódi tekintéllyel bíró nevelő nem használ erőszakos és mesterkélt eszközöket, pl. ékesszólást és színpadias megjelenést; a valódi tekintély szeretetből fakad, de nem törekszik magát minden áron igazolni s esetleg akadályokon keresztül is erőszakosan érvényesülni; a valódi tekintély mintegy

önmaga által, egyszerűen a létezésével hat és észrevétlenül uralkodik, mert tiszteli önmagát és tiszteli feladatait. A valódi tekintélyekben a határozottság és bölcsesség, az önuralom és a józan ész egyesülnek.

c) Az ifjúkorban néha szükség van az *észszerű megokolásra* is, vagyis a tekintélyi kormányzást néha az intelligencia meggyőzésével is alá kell támasztani. Ilyen észszerű eljárás pl. a nevelő részéről az a magyarázat, mely a múlt embereit nem tünteti fel a teljes és makulátlan erkölcsi nagyság példaképei gyanánt (azaz a nevelő nem játszhatja a „laudator temporis acti” szerepét mindenáron), hanem, ha kimutatja a történelmi nagyságok *valóságos* értékeit és nem hallgatja el esetleges hiányait s hibáikat. A múlt feltétlen dicsérete helyett a történelmi okulás lesz így a nevelő vezérlő elve, annál is inkább, mert növendékei nem a *múlt* számára, hanem a jövő feladataira kell előkészítenie s a múlt másolása helyett (ami amúgyis lehetetlen-ség) az *önálló állásfoglalás* képességét kell törekednie kifejlesztetni az ifjú nemzedék elméjében. Azt a kérdést tehát, vajjon mennyiben gyökerezik a nemzetnek és az egyénnek jövője a nemzet s az emberiség múltjában, a nevelőnek ezen jellege erejében kell megoldania: „a múlt csak *példa* legyen most!”

d) A tekintélyi eljárás parancsolásban, tiltásban, kényszer-eszközök alkalmazásában, büntetésben és jutalmazásban, vezetésben, stb. ölt konkrét alakot, de egybeszövődhet a szeretettel is, úgy, hogy csak elméletben választhatjuk külön a nevelő hatásnak egyéb módzataiból. Ez a szétválasztás mégis szükséges, mert a nevelői eljárás és gondolkodás üntudatosítását szolgálja.

e) Az *engedelmességre való szoktatás* a korai gyermekségnek legfőbb nevelői feladata. Az abszolút engedelmesség, a rendekhez való hozzászokás a kis gyermeket nemcsak önvédelmi eszközökkel látja el, nemcsak hozzáidomítja a környezet rendjéhez és törvényeihez, hanem egyúttal erkölcsi nevelkedésének is első, s legfontosabb mozzanatát teszi. A jól felfogott nevelésben azonban nem *bármilyen* engedelmesség elérésére törekszünk, hanem csak bizonyos fajtájú és mértékű engedelmességre. Az engedelmesség önmagában véve nem lehet öncél; mi lenne annak a következménye, ha a gyermek mindig és mindenkinek engedelmeskednék? A *természetes fejlődés irányponalát* a nevelőnek az engedelmességre való nevelésben is figyelemre kell méltatnia. A kis gyermek engedelmességének *abszolútnak* kell lennie, mert az engedelmesség nemcsak az életfenntartást és kellő alkalmazkodást szolgálja ebben a korban, hanem egyúttal pótolja a saját motiváció hiányát és megismerteti a gyermekkel a helyes cselekvés módjait is. Viszont az ifjúkorban a

valódi tekintély és a jónak, igaznak, helyesnek beláttatása kell hogy pótolja a vak engedelmességet. Az ifjúságnak is meg kell tanulnia engedelmeskedni, de — önként. A gyermekek vallo-
másaiból nyomon követhető, mint kíván a kisgyermek először teljes és kivételt nem tűrő engedelmisségi viselkedésformákat, majd — 10—12 -ves korban — miképen váltja fel ezt a „dis-
tancia szükséglete“ s végül mikép keres és kíván magának „atyai jóbarátot“ a nevelőben.

f) A gyakorlati lélektan a nevelőknek praktikus tanácsok-
kal is szolgálhat, különösen az engedelmisségre nevelés legfon-
tosabb korszakára, az *első 6 életévre* vonatkozóan. Az engedel-
mességre való rászoktatás parancsok és kényszerintézkedések
útján megy végbe. A szülői nevelői parancsnak vidám, friss
hangúnak kell lennie és oly világosnak, határozottnak, ameny-
nyire csak lehetséges. Sem megokolásra, sem kérlelésre, vagy
korholásra nincs semmi szükség; türelmetlenségéből eredő s vi-
tázó hajlam is ellenkezik az engedelmisségre való neveléssel;
minden ilyen felesleges hozzáadás csak gyengíti az engedelmes-
ség beidegződését és gépicssé válását, pedig erre kezdetben nagy
szükség van. Legfeljebb a végbevitt cselekvés *után* szabad (na-
gyobb gyermekeknél) megokolni, megmagyarázni a parancsot,
vagy tilalmat, de semmiesetre sem előbb. Különösen a türelmet-
len, vagy szeretetlen hang veszedelmes, mert ezek ellen a gyer-
mek bensőképen fellázad, viszont a nevelőnek kellemes, friss,
jóakaratot sugárzó viselkedése kellemes hatással van már a cse-
csemőre is s neki erőt ad a kívánt cselekvésre. Fontos követel-
mény a következtesség is: egyetlen egy esetben sem szabad
megengednie a nevelőnek azt, hogy a gyermek a parancsot,
vagy tilalmat *ne* teljesítse. Ennek az elvnek a megvalósításában
a kényszerítő cselekvések nagy szerepet játszanak. Ha pl. a
kis gyermeknek azt hagyjuk meg, hogy „hozzánk jőjjön“ s
kezdetben ezt a gyermek nem érti, vagy azonnal nem teljesíti,
akkor felvesszük és magunk hozzuk el stb., és *büntethetjük is*.
Igy az engedelmisség, épen mert kivétel nélküli, következetes,
— *magától értetődővé*, mintegy természeti szükségességgé válik
a gyermek tudatában. Az engedelmisségre való szoktatás ezen
első szakaszában a nevelés célja a teljesen gépies (vak) engedel-
messég-kifejlesztése a kis gyermekben. — A fejlődés *második*
állomása az az állapot, mikor a gyermek megtanul engedelmes-
kedni *felügyelet nélkül*, vagyis akkor is teljesíti a parancsot,
(tilalmat), amikor a nevelő nincs jelen. Ezt a viselkedésformát
a gyermek nem éri el minden nehézség és visszaesés nélkül.
Mikor azonban elérte, akkor a nevelés már egy bizonyos ered-
ményre jutott s ez nem más, mint a gyermek első *önuralma*,
önmagának oly szabályozottsága, melyből később az önmagának
való parancsolás fog kifejlődni. — A *harmadik* fejlődési foko-

zatot abban állapíthatjuk meg, hogy a „magától“, felügyelet nélkül engedelmeskedni tudó gyermektől ezt a viselkedést következetesen megköveteljük. Jellemző, hogy a jól nevelt gyermek ebben a korban kedvvel engedelmeskedik már, — mintegy szükségletévé válik a megszokott és szabályszerű viselkedésmód, — és élénken tiltakozik a *felesleges* parancsok és tilalmak ellen. Ilyenkor a nevelőnek ügyelnie kell, hogy ily felesleges parancsokat, vagy tilalmakat ne adjon, mert ez visszaesés volna a fejlődésnek fokozatára és azonfelül a gyermektől kedvezőtlen hatást vált ki, t. i. engedetlenségre csábíthatja. (A kis gyermek nagy „kísérletező“). Ebben a korszakban van legtöbb értelme az észszerűen és fokozatosan alkalmazott *büntetéseknek*. E büntetések csak a legvégső esetben lehetnek testi fenytékek, legtöbbször elég egy szigorú tekintet, vagy megrovás is. Viszont minden büntetés csak akkor ér valamit, ha hatásos. Ha tehát ebben a korban a kis gyermek nem engedelmeskedik, a jól ismert és begyakorolt parancsoknak (pl. „nem szabad az ablakon kihajolni“), akkor nem távolítjuk el onnan egyszerűen, barátságos figyelmeztetéssel (1., és 2. fokozat), hanem megbüntetjük az engedetlent. Az ilyen eljárás meggyökerezteti a gyermekben az életszabályok abszolút tiszteletét és acélozza fejlődő akaratát. — Végül a *negyedik* és végső *fokon* a kis gyermeknek adott utasítások és parancsok egyre ritkábbakká válnak a jól és következetesen vezetett nevelésben — a gyermek teljesen magától értetődőnek tekinti az engedelmességet s eléri az iskolabajárás korának fegyelmezett magatartását.

g) Meg kell emlékeznünk a tekintélyi hatásnak azokról a *kedvezőtlen következményeiről* is, melyek a helytelenül alkalmazott nevelői tevékenységnek kísérőjelenségei szoktak lenni. Ilyen kedvezőtlen visszahatások akkor állnak be, ha a tekintélyi hatások nem illeszkednek bele „szervesen“ a növendék természetes és tőlünk is megkívánt fejlődési rendjébe. Minél inkább *csak a külső erőhatalmon* nyugszik a tekintélyi kényszer, (az egészen kis gyermekkor nem számítva), annál méltánytalanabbnak érzi azt a növendék és annál inkább törekszik vele szemben saját egyéniségét érvényesíteni (l. fentebb, f) pont). Akár határozott engedetlenség, akár dac, belső fellázadás, titkos boszú, akár a nevelőnek nevetségessé tétele, vagy képmutató meghunyászkodás (látszatengedelmesség) az eredmény, mindig káros hatású a növendék erkölcsi fejlődésére. Vannak ugyan esetek, mikor a növendék ellenállását „meg kell törni“ a nevelés érdekében; ezek az esetek azonban rendszerint az átöröklött rossz hajlamokban, vagy az előzetes rossz nevelésben lelik magyarázatukat és nem sok eredménnyel kecsegtetik a „szigorú“ nevelőt. A „megtörés“ gondolatát persze nem szabad egyetemes vezérelvvé tenni. — Ugyanígy természetes az a tétel is,

hogy a teljesen tekintély nélküli nevelés eszméje is tévedésen alapszik. Nem vitázhat a nevelő a növendékekkel akkor, mikor annak engedelmeskednie kell. E tekintetben Montessori nevelési rendszere érdekes tanulságokkal szolgálhat.

Várkonyi Hildebrand dr.

A nevelőtanítás előkészítése.*

(A tanmenetek, óravázlatok problémája)

Az iskolalátogató jól teszi, ha a szorosán vett hivatalos érintkezésen kívül is keresi a tanári testület tagjainak társaságát, hogy megvitatásra alkalmas témák felvetésével fokozza a pedagógia időszerű kérdései iránt az érdeklődést, másrészt pedig lelki kapcsolatok kiépítése révén megérezze a nevelés munkásainak gondolkodását, eszméit, világszemléletét. Így indult eszmecsere közben merült fel előttem néhány hét előtt az a tanárság egy részének érzéseire jellemző kérdés, hogy mi szükség van arra a sok rendszabályra és sokoldalú ellenőrzésre, amely ma a tanár munkáját nemcsak irányítja, hanem feszélyezi is? Régen tan szabadságról beszéltek, ma meg a nevelőaktusnak egyre több megnyilatkozása, a tanítási eljárásnak egyre több mozzanata kerül a felügyelet sokrétű bírálata alá, sőt az írásbeli ellenőrzés sablonjai, vértelen, bágyasztó rendszabályai közé. Nem lecsökkentése-e az a tanári munka értékének? Nem leheto-e fel ezekben az intézkedésekben a nevelői készség és tanítói képességek ellen megnyilvánuló kétely, a tanári rend megbecsülésének hiányossága?

Ennek a kérdésnek megoldását több oldalról meg lehetne kísérelni. Lényegét magam éppen a tanári munka fokozott jelentőségében és magasabbrendűségének hangsúlyozottságában látom. Amíg ugyanis azt hittük, hogy a tanítás mindössze abban áll, hogy a tananyagot kijelöljük, feladjuk, megmagyarázzuk, számonkérjük és elbíráljuk, addig, — bár tisztelet a sok lelkes és mélyenszántó szép „magyarázatnak” — munkánk könnyen áttekinthetőnek, végtelenül egyszerűnek látszott. Nem csoda, hogy abba mindenki bele is mert szólni, véleményét felelőtlenül nyilvánítani. Nem csoda, hogy sokak szemében munkánknak s magunknak, magának a tanítói hivatásnak a megbecsülése is fogyatékos volt. Amint azonban világossá vált, hogy korántsem

* A miskolci tankerület közép- középfokú és szakiskolai tanárainak 1936. október 29-én tartott első közös értekezletén elhangzott előadás feljegyzések alapján készült kivonata.